

О. І. Зозуляк // Приватне право і підприємництво : збірник наукових праць. – Вип. 10 / редкол. : Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. – К. : НДППіП НАПрНУ, 2011. – С. 109-112

Сутність договору як правової форми, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність юридичних осіб

Зозуляк О. І.

здобувач відділу проблем приватного права

НДІ приватного права і підприємництва НАПрНУ

Реалізація змісту елементів цивільної правосуб'єктності юридичних осіб відбувається за допомогою певних правових форм. Під правовою формою реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, на нашу думку, слід розуміти такий правовий механізм, через який юридична особа набуватиме конкретних цивільних прав та обов'язків. У цивільному праві існують досить різноманітні форми, за допомогою яких суб'єкти цивільного права набувають конкретних цивільних прав та обов'язків.

Так, набуття конкретних цивільних прав та обов'язків юридичними особами може відбуватися через прямі вказівки цивільного законодавства, якими визначаються межі участі юридичних осіб у цивільному обороті. До такого твердження приходимо, виходячи із ч. 3 ст. 11 Цивільного кодексу України (далі - ЦК), у якій зазначається, що цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо із актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 11 ЦК). У ч. 5 цієї ж статті ЦК також визначено, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.

Але найпоширенішою та найдоцільнішою правовою формою реалізації правосуб'єктності виступає цивільно-правовий договір. У ч. 1 ст. 11 ЦК визначено, що **договори** (виділено мною. - О. З.) та інші правочини виступають

підставами виникнення цивільних прав та обов'язків. У даній нормі законодавець виводить договір на перше місце, підкреслюючи тим самим роль двосторонніх правочинів – договорів.

Треба сказати, що з адміністративними актами та рішеннями суду договори зближує те, що всі вони належать до юридичних актів – правомірних дій суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин, тобто спрямованих на досягнення правових наслідків. Між адміністративними актами та договорами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків існують також певні відмінності. Як слушно відзначається в правовій літературі, адміністративні акти, по-перше, можуть бути здійснені тільки органом державної влади чи місцевого самоврядування в межах його компетенції, в той час, коли договори вчиняються також іншими учасниками цивільних відносин. По-друге, адміністративні акти, спрямовані на встановлення цивільних правовідносин, завжди породжують і певні адміністративні наслідки, тоді як договори за своєю природою спрямовані на виникнення, зміну або припинення саме цивільних прав та обов'язків. По-третє, орган, який здійснив адміністративний акт, сам не стає учасником цих правовідносин, а особа, що вчинила правочин з метою установаження цивільних правовідносин, неодмінно стає їх учасником [1, с. 499-500].

Різниця між договором та адміністративними актами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків полягає також у тому, що для договору характерним є принцип свободи. Так, серед загальних засад цивільного законодавства, у ст. 3 ЦК закріплено свободу договору, яку, як слушно відзначається у літературі, можна беззастережно визнати принципом договірної права [1, с. 52]. Дана теза знаходить своє підтвердження у ст. 627 ЦК, згідно з якою відповідно до ст. 6 даного Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Тут варто погодитись із А. В. Луць, яка стверджує, що ст. 6 ЦК закріплює лише межі свободи договору

[2, с. 8]. Так, дійсно при вступі у договірні відносини існує значна кількість обмежень. Мічурін Є. О., досліджуючи обмеження майнових прав учасників комерційного обороту у договірних відносинах цілком вірно вказує на обмеження щодо волевиявлення сторін договору, обмеження щодо змісту договору, обмеження щодо предмету та ціни договору, обмеження, пов'язані зі строком договору [3, с. 65-73]. Варто зазначити, що з однієї сторони наведені автором випадки свідчать про обмеження договірної свободи, а з іншої – про поєднання різних форм реалізації цивільної правосуб'єктності особи: закону та договору, адміністративного акту та договору, рішення суду та договору. При цьому договір при зазначеному поєднанні завжди виступає тією формою, завдяки якій особа набуває конкретних прав та обов'язків. Іншими словами, у законі чи рішенні суду можуть міститись вказівки щодо обов'язку укласти той чи інший договір, умови на яких він повинен укладатись, проте тільки на підставі договору в його сторін виникають права та обов'язки. Прикладом такого поєднання є обов'язкове укладення договору на підставі адміністративного акта. Так, у ст. 648 ЦК визначено, що зміст договору, укладеного на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору, має відповідати цьому акту. Проте, у кінцевому результаті, конкретні цивільні права та обов'язки все ж виникають на підставі договору, що ще раз переконує у його універсальності як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб.

Між тим, категорія договору у такому сенсі є неприпустимо малодослідженою. Спробуємо у межах даної статті дати відповідь на запитання, в чому ж сутність договору як правової реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб?

Для відповіді на поставлене запитання спробуємо розробити концепцію (від лат. *conceptio* – розуміння, система) договору як правової форми, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність юридичної особи.

З цією метою розглянемо існуючі підходи щодо розуміння цивільно-

правового договору.

Цивільно-правовий договір сягає своїм корінням ще у часи римського приватного права, пройшовши тисячолітній шлях свого розвитку. Римські юристи розглядали цивільно-правовий договір як двосторонню угоду, в якій виражена воля двох сторін, спрямована на досягнення або припинення правового результату – виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків [4, с. 281].

Розвиток ринкової економіки та підприємництва докорінно змінили роль та значення договору, розширилася сфера його застосування, з'явилося багато нових договорів, договір використовують як засіб подолання монополії у процесі приватизації і корпоратизації, дедалі більшого поширення набуває договірна форма створення комерційних структур, у багатьох випадках договір стає єдиним регулятором відносин [5, с. 719]. Дійсно, у сьогоденних умовах зменшення державного регулювання договірних зв'язків суттєво відчувається зростання свободи суб'єктів договору в реалізації своїх прав та інтересів. І хоча сьогодні виникають нові конструкції цивільно-правових договорів, все ж основна увага науковців прикута до дослідження загальних положень про договір, адже останні поширюються на всі види відносин договірного характеру, що виникають у нашій державі. Феномен договору полягає у тому, що він виступає правовим засобом, у межах якого інтерес однієї сторони задовольняється тільки через інтерес іншої. Така ситуація породжує загальний інтерес сторін до укладення договору та його належного виконання [6, с. 32]. З огляду на це, як слушно зауважує С. О. Бородовський, договір, заснований на взаємній зацікавленості сторін, здатний забезпечити таку організацію, порядок та стабільність в економічному обороті, яких неможливо досягти за допомогою найжорсткіших адміністративно-правових засобів [7, с. 7].

Цивілістична література характеризується багатоманітністю поглядів у визначенні цивільно-правового договору. За такого розмаїття підходів щодо розуміння цивільно-правового договору основним виступає його розуміння як угоди [8, с. 467-468]. Таке бачення договору було відображене і в цивільному

законодавстві радянського періоду. За умов відсутності легального визначення поняття «договір» у ЦК УРСР 1963 р. до уваги бралася ч. 2 ст. 41 цього Кодексу, в якій вказувалось на поділ угод на односторонні, двосторонні та багатосторонні (договори). Таким чином, поняття договору зводилось до категорії дво - або багатосторонньої угоди.

Друга, не менш важлива позиція щодо визначення поняття договору пов'язана із його розумінням як юридичного факту, відома нам з римського приватного права. Наведена позиція отримала особливу популярність у радянський період в умовах застосування командних механізмів регулювання економіки. На думку М. В. Сибільова, договір – це умова, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин і як певний автономний регулятор суспільних відносин [9, с. 17-18]. Дана позиція не втратила свого значення і в сучасних умовах. Свідченням цьому виступає ст. 11 ЦК, в якій зазначається, що договір виступає однією із найпоширеніших підстав виникнення цивільно-правових зобов'язань.

Слід зауважити, що в сучасних умовах договір не обмежується лише його трактуванням як юридичного факту. Адже така змістова форма договору не дозволяє виявити усі його істотні ознаки, у першу чергу як основного регулятора приватно - правових відносин. За своїм характером договір як правомірна дія виступає підставою виникнення регулятивних правовідносин. Дійсно, сьогодні важко знайти дослідника, який би заперечував регулятивну функцію договору. Остання безпосередньо впливає із ст. 6 ЦК. Цією нормою законодавець, по-перше, робить вказівку на дану функцію договору, встановивши, що «сторони в договорі можуть відступати від актів цивільного законодавства і врегульовувати свої відносини на власний розсуд». По-друге, визначає межі регулятивного впливу договору на відносини між договірними сторонами через вказівку на те, що «сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін актів цивільного законодавства впливає із їх змісту або із суті відносин між сторонами».

Вважаємо, що слід погодитись із тими цивілістами, котрі надають саморегулюванню договірних цивільних відносин переважного значення у порівнянні із державно-правовим регулюванням. Тут варто процитувати З. В. Ромовську, яка переконана, що у сфері регулювання договірних відносин ЦК відсуває закон на другий план, віддаючи перевагу договору. І тільки тоді, коли сторони не скористались наданою їм можливістю саморегуляції своїх відносин, застосовуються положення закону. Норми договору, згідно з якими сторони відступають від положень закону, мають вважатися нормами цивільного права [10, с. 42].

Наступна позиція, пов'язана із розумінням договору як зобов'язального правовідношення, змістом якого є взаємні права та кореспондуючі обов'язки сторін. Іоффе О. С. розумів під договором саме зобов'язання, що виникло із такої угоди [11, с. 26].

У цивілістичній доктрині сформувалась також концепція договору як особливого виду нормативного акту в тих випадках, якщо цей договір має форму типового документа. На думку С. А. Верба, типовий договір є нормативним актом, в якому правила поведінки виявляються в умовах конкретного договору [12, с. 146-147]. Досить прогресивну позицію щодо розуміння договору в цьому контексті знаходимо у працях С. О. Погрібного. Автор вважає, що сутність цивільно-правового договору як регулятора цивільних відносин полягає у тому, що ним створюються і закріплюються правила поведінки учасників відповідних відносин. Іншими словами, договір визначає норму цивільного права, якою відповідні відносини регулюються. Саме така характеристика цивільного договору дозволяє говорити про його нормативний характер [13, с. 94].

Таким чином, розуміння договору не є однозначним. Він виступає і юридичним фактом, і формою існування правовідношення, і угодою. Дані категорії виступають самостійними аспектами договору. Наведені уявлення про договір знайшли своє подальше закріплення у цивільному законодавстві нашої держави. Прийняття Цивільного кодексу України 16 січня 2003 р. знаменувало

новий етап у розвитку договірної права. Так, у ст. 626 даного Кодексу вперше закріплене легальне визначення договору як «домовленості двох або більше сторін, спрямованої на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків». Таким чином, законодавець робить акцент на «домовленості», визначаючи поняття та правову природу договору. Законодавче визначення договору було піддане критиці цивілістами. Так, визначення договору як домовленості двох або більше сторін, на думку окремих вчених, є невдалим [14, с. 19]. У літературі вказується на методологічний та юридичний дефекти, які мають місце у даному визначенні. Суть неточності з точки зору філології полягає в тому, що термін «домовленість» виступає синонімом поняття «договір». У словнику синонімів української мови синонімами договору визначено такі поняття, як угода, контракт, домовленість [15, с. 440]. Як вважає А. Д. Корецький, такий підхід у визначенні договору не дає нам нової інформації, у даному випадку процес пізнання правового явища (договору) «іде по колу», залишаючись осторонь від його суті. Юридична помилка, на думку вказаного вченого, полягає у тому, що не будь-яка домовленість, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, визнається цивільно-правовим договором. Автор наводить приклади, коли більшість недійсних договорів на етапі свого укладення виступає домовленостями, сторони яких добросовісно бажають встановити (змінити чи припинити) цивільне правовідношення. Проте пізніше (на етапі свого виконання або після того, як всі обов'язки будуть виконані сторонами) подібний договір суд може визнати недійсним у зв'язку із дефектом форми, змісту, помилки волі, помилки в суб'єкті чи з інших причин [14, с. 19-20]. Без сумніву, наведена критика є справедливою, проте слід врахувати і позитивні моменти легального визначення договору. Перш за все таке рішення законодавця пов'язане із прагненням до уніфікації цивілістичних термінів та категорій, які використовуються в правових системах країн СНД. Зокрема, аналогічне визначення договору можна знайти у ч. 1 ст. 420 Цивільного кодексу Російської Федерації, ч. 1 ст. 390 Цивільного кодексу Білорусі та інших країн

пострадянського простору.

Розглянувши існуючі підходи щодо розуміння договору, розкриємо сутність договору як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб.

З цією метою варто звернутись до розуміння договороздатності юридичних осіб. На нашу думку, під договороздатністю юридичної особи слід розуміти здатність укладати та виконувати договори, що відповідають її правовій природі та виду цивільної правоздатності, а також нести відповідальність за їх невиконання. При цьому для визначення сутності договору як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, звернемося до розуміння договороздатності юридичної особи саме в аспектах функціональної та вольової спрямованості дій.

Так, розглядаючи договороздатність юридичної особи з точки зору функціональної спрямованості дій, в першу чергу слід наголосити на правонабувальній здатності (здатності своїми діями набувати прав та обов'язків за договором). Разом з тим, у цьому випадку слід звернути увагу і на іншу сторону зазначеної здатності, адже договір спрямований не тільки на виникнення прав та обов'язків, але й на їх припинення. Саме тому договору на даній стадії договороздатності приманні ознаки юридичного факту.

Коли ж йдеться про здатність самостійно здійснювати цивільні права та обов'язки за договором та здатності своїми діями виконувати договірні зобов'язання, то на даних стадіях реалізації договороздатності договір слід розглядати як правовідношення.

Таким чином, якщо розглядати договороздатність в аспекті функціональної спрямованості дій, то договір набуває ознак і юридичного факту, і правовідношення.

Проте, коли розглядати договороздатність з точки зору вольової спрямованості дій, то договір як правомірну дію, спрямовану на виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків можна ототожнювати із правочином.

Отже, залежно від того, в якому аспекті і на якій стадії розглядати договороздатність, договір набуває різних значень, виступаючи при цьому і юридичним фактом, і формою існування правовідношення, і правочином. Дані категорії виступають самостійними аспектами договору. З цього приводу В. В. Луць робить слушне застереження: «В конкретному аналізі юридичних явищ завжди слід розкривати їх сутність, встановлювати, зокрема, що розуміється під поняттям «договір» у тому чи іншому випадку» [16, с. 15].

Виходячи із викладеного, сутність договору у контексті його розуміння як основної правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичної особи полягає у тому, що він вміщує у собі всі елементи її договороздатності. Такий висновок впливає із того, що договір виступає юридичним фактом, на підставі якого виникають договірні відносини, у ньому передбачаються вимоги щодо виконання договірного зобов'язання, а також умови та форми відповідальності за його порушення.

Список використаної літератури:

1. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
2. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / А. В. Луць. – К., 2001. – 18 с.
3. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав учасників комерційного обороту у договірному праві / Євген Олександрович Мічурін // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. академіка АпрН України В. В. Луця. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АпрН України, 2009. – С. 59–76.
4. Підпригора О. А. Римське приватне право. / О. А. Підпригора. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
5. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – Кн. 1. – 864 с.
6. Договор в народном хозяйстве (вопросы общей теории) / [М. К. Сулейманов, Б. В. Покровский, В. А. Жакенов и др.]; отв. ред. М. К. Сулейманов. – Алма-Ата, 1987. – 223 с.
7. Бородовський С. О. Укладення, зміна і розірвання договору в цивільному праві

України: монографія / Станіслав Олександрович Бородовський. – Івано-Франківськ, Нова зоря. – 2008. – 141 с.

8. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у 2 томах / [за заг. ред. Я. М. Шевченко]. – Загальна частина. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 520 с.

9. Сібільов М. Базові моделі регулювання договірних відносин за новим Цивільним кодексом України / Микола Сібільов // Українське комерційне право. – К., 2003. – № 4. – С. 17-21.

10. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгєрта. — К.: Український центр правничих студій, 2000. — 336 с.

11. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Госюриздат, 1975. – 880 с.

12. Вєрб С. А. Типовые и примерные договоры как средство правового регулирования общественных отношений / С. А. Вєрб // Договорная дисциплина в советском гражданском праве. – Свердловск, 1985. – С. 144 – 152.

13. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія / Сергій Олексійович Погрібний. – К. : Правова єдність. – 2009. – 304 с.

14. Корєцкий А. Д. Договорное право России. Основы теории и практика реализации. / А. Д. Корєцкий.– М.: ИКЦ «МарТ», Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004.–528 с.

15. Словник синонімів української мови: в 2 т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К.: Наукова думка, 2001. –Т. 1. – 1040 с.

16. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посібник. – 2-е вид., стер. / В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 560 с.

Анотації:

Зозуляк О.І. Сутність договору як правової форми, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність юридичних осіб.

В статті досліджуються теоретико-правові проблеми, пов'язані із визначенням сутності договору як правової форми, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність юридичних осіб.

Ключові слова: юридична особа, цивільний договір, договороздатність.

Зозуляк О.И. Сущность договора как правовой формы, у которой реализуется гражданская правосубъектность юридических лиц.

В статье исследуются теоретико-правовые вопросы, связанные с определением сущности договора как правовой формы, у которой реализуется гражданская

правосубъектность юридических лиц.

Ключевые слова: юридическое лицо, гражданский договор, договороспособность.

Zozuliak O.I. The conception of the contract as the law form realized the civil law capacity of the juridical persons in it.

This article is devoted to research of theoretical and legal problem connected with the contract conception construction as the law form realized the civil law capacity of the juridical persons in it.

Key words: an juridical person a treaty, treaty capacity.